

VELTA RŪKE-DRAVINA

MĪKSTINĀTĀS UN NEMĪKSTINĀTĀS *r*-SKAŅAS
DIAHRONISKĀS MAIŅAS

1. *r*-skaņas vēsturiskās maiņas baltu valodās līdz šim maz pētītas. Ir bijuši gan skaidrojumi par /*r*/ un /*ɾ*/ likteņiem katrā atsevišķā valodā — senprūšu, lietuvišu un latviešu izloksnēs, bet trūkst šo līdzskaņu aplūkojuma diahroniskā skatījumā visu baltu un indoeiropiešu valodu kopumā, piem., par tīri fonētiskām izrunas maiņām laiku gaitā, par /*r*/ un /*ɾ*/ vietu fonēmu sistēmā, kā arī par /*r*/ vai /*ɾ*/ zuduma sekām visas valodas struktūrā (t. i. morfoloģijā, leksikā un sintaksē). Šī mana mēģinājuma nolūks ir vismaz ierosināt kolēģus pievērsties šiem pagaidām maz pētītiem, bet baltu valodu vēsturē svarīgiem un interesantiem jautājumiem.

Apmēram 5% pasaules valodu nepazīst neviena plūdeņa, t. i. ne atsevišķas /*l*/, ne /*r*-fonēmas. Daudzās valodās ir tikai viens plūdenis: piem., ķīniešiem ir tikai /*l*/, bet japāņiem tikai /*r*/. Sanskritā bieži vien sastop *r* gaidāmā (citu ide. valodu) *l* vietā. „The numerous alternations between *l* and *r* in Indo-European and Uralic etymologies may point to an undivided liquid consonant L/R in the protoforms of the two phyla“¹.

Par labu pieņēmumam par sākotnēji nedalītu L/R fonēmu runā arī šādi fakti:

(1) Jau daļējā afāzijā cilvēki, kuru dzimtajā valodā ir /*l*/ un /*r*/ pretstats, sāk jaukt šīs skaņas;

(2) Bērnu valodas agrīnajā posmā (2–4 gadu vecumā) parasti vēl nav izveidojies /*r*/ un /*l*/ pretstats; visbiežāk *r* vietā tad vēl tiek runāts kāds cits līdzskanis, piem., *j* vai (nedaudz vēlāk) *l*.

Apmēram 75% pasaules valodu tomēr pazīst *r*-skaņu, un ir parasts pieņemt, ka jau indoeiropiešu pirmvalodā bijuši /*r*/ un /*l*/, kā arī /*ɾ*/ un /*l̥*/. Mūsu dienās nav nevienas valodas Eiropā, kurā nebūtu *r*-skaņas. Laika gaitā *r*-skaņas daudzumu dažās Eiropas valodās palielinājušas jaunākas skaņu maiņas, piem., latīņu valodā *r* < *s* zināmās pozīcijās.

Vienā Eiropas valodu daļā ir divi plūdeņi (*r* un *l*), citās — vairāki.

¹ G. Décsy. A Select Catalog of Language Universals. Bloomington, 1987, 67.

Baltu valodas tagad pazīst 4 resp. 3 plūdeņu fonēmas: lietuviešu valoda /l/ : /l̥/ un /r/ : /r̥/, latviešu (literārā) valoda — trīs: /l/ : /l̥/ : /r/, bet izlokšņu vienā daļā joprojām četras: /l/ : /l̥/, /r/ : /r̥/.

2. Fonētiski aiz simbola /r/ īstenībā slēpjas heterogēna skaņu grupa. „We find fricatives, trills, taps, approximants, and vowels as realizations of /r/“².

Grūti atbildams jautājums, kā izrunāts *r* indoeiropiešu pirmvalodā un vai vienādi visos ide. pirmvalodas dialektos. Hipotēzi, ka ide. pirmvalodas *r* ne varētu būt bijis apikāli alveolārs vibrants (kā tagadējā latviešu un lietuviešu valodā), balsta fakti par skaņu apguvi agrā bērnībā: dorsālais berzenis vai vibrants /R/ sagādā mazajam bērnam mazāk grūtību nekā apikālais variants, kas lietuviešu un latviešu valodā pieder pie visvēlāk apgūtajiem pareizi artikulētiem līdzskaņiem. Tas pats attiecas uz čehu un krievu bērniem, lai gan arī viņu apkārtnē pieaugušo valodā tiek runāts apikālais vibrants /r/. Bez tam vismaz mūsu dienās daudzās Eiropas valodās novērojamas *r*-skaņas izrunas maiņas, ieviešot apikālā plūdeņa vietā dorsālo trīceni vai berzeni; nav novērojams process otrādā virzienā.

3. Baltu pirmvalodā vēl nevarēja būt izveidojies /r/ un (mīkstinātā) /r̥/ fonoloģiskais pretstats. Tas radies atsevišķo baltu valodu mūžā. Pirmie teksti senprūšu, lietuviešu un latviešu valodā rāda jau nemīkstinātā un mīkstinātā /r/ eksistenci. Tas izveidojies tād jau pirms rakstu liecību sākuma. Jautājums tikai: kad? Līdzīgs līdzskaņu palatalizācijas process (ieskaitot /r̥/) norisinājies arī baltiem radnieciskajā slāvu valodu grupā; salīdzinājums ar dotumiem tur varētu dot zināmus pieturas punktus arī par norisēm baltu valodās. Pamatots man liekas Z. Zinkeviča spriedums, ka tādas maiņas nevar būt notikušas uzreiz un ka ne visi līdzskaņi mīkstināti tai pašā laikā: jāpieņem ilgāka laika process. „Ne visi šie junginiai pakito vienu metu. Tai turējo būti ilgas procesas, kurio detalēms išryškinti trūksta duomenų“³.

Senprūšu Elbingas vokabulārā (tātad ap 1300.g.) vairāku vārdu rakstība skaidri norāda, ka valodā jau bijusi palatalizēta (mīkstināta) *r*-skaņa. Katehismos (16.gs. vidū) daudzās formās nekonekventā rakstība neļauj precīzi pateikt, vai *j* aiz *r* saplūdis ar iepriekšējo līdzskani *r*-skaņā vai runāts kā divu skaņu (*r* un *j*) kopa. J. Endzelīns ir piesardzīgs savos spriedumos: „Kā izrunāti prūšu vārdi *brunyo*s „brūnas“ / ... / *garian* „koks“, *wargien* „vaŗš“, ak. *kariausnan* „kaŗošānu“, *pogirrien* „uzslāvu“ u. c. / ... / nav zināms“⁴. Līdzīgi : „Vai jōta aiz līdzskaņiem paglābusies (eventuāli ar iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu) vai sakususi ar tiem mīks-

² M. Lindau. The Story of /r/*. *Phonetic Linguistics. Essays in Honor of Peter Ladefoged* / Ed. by Victoria A. Fromkin. 1985, 158.

³ Z. Zinkevičius. *Iki pirmųjų raŗtų*. Vilnius, 1987, 166.

⁴ J. Endzelīns. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīgā, 1948, 42.

tinātos līdzskaņos, vispār nav droši nosakāms⁵. Drošāk par jōtas (kā atsevišķa līdzskaņa) izzudumu izsakās V. Mažulis: „Katekizmuose po priebalsiū *r, *l, *n jotās, rodos, buvo išnykęs, plg. (kur raidė i žymi, matyt, atitinkamo priebalsio minkštuma): *ka-ri-ausnan* III | ... |⁶.

Šaubas par mīkstinātā *r* faktisko izrunu senprūšu (un pārējās valodās) pastiprina fakts, ka vēl šā gadsimteņa sākumā krietnā latviešu izlokšņu daļā, piem., Kurzemes ziemeļu novados blakus bija dzirdami tādi izrunas varianti kā *r*, (viegli palatalizēta r-skaņa) *r̄* un *rj*, reizēm pat vienas un tās pašas personas runā. Ventas pagastā jaucas *r* un *rj*; Lubezerē viens un tas pats izlokšnes pārstāvis runājis kādas formas gan ar *r*, gan *r*. Arī tais latviešu izlokšnēs, kur principā pazīst *r*, tā distribūcija ir dažāda: Ventā un Zlēkās, kur tiek runāts *r*, tomēr tagadnes jo-celmos *r* mīkstinājums zudis; un otrādi — Dundagā tieši šādos verbos *r* ir dzīvs (*bar, ar*).⁷ Līdzīga nekonsekvence *r* un *r* izrunā, vismaz atsevišķos vārdos, zināma arī no lietuviešu izlokšnēm: literārās valodas *r* vietā daudzos vārdos tiek runāts nemīkstinātais līdzskanis (piem., *kraušė, krokti*), un otrādi: *r* gaidāmā *r* vietā (piem., *cukrius, driaugas*). „Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad r sukietėjimas arba suminkštėjimas nėra nuoseklus: ta pati šnekta atskiruose žodžiuose gali turėti tiek minkštą, tiek ir kietą“⁸.

„Lietuvių kalbos atlasas“, diemžēl, nebija paredzējis īpašu karti, kas atspoguļotu fonoloģiskā pretstata pāra / r / un / r̄ / ģeogrāfisko izplatību; 88. un 89. karte rāda tikai atsevišķu vārdu izrunu, kas atšķiras no normām lietuviešu literārajā valodā. „Gaila, žinoma, kad šito reiškinių nesiekė išaiškinti „Lietuvių kalbos atlasas“, tokio klausimo nebuvo įtraukta į programą (atskiri žodžiai *trobà, riogsóti* gali išsamiai neparodyti to dėsnių veikimo geografijos)“⁹.

„Latviešu valodas atlants“, kurā 1944. gadā biju paredzējusi vairākas kartes ar *r* izplatību, joprojām nav publicēts.

4. Parasti tiek pieņemts, ka latviešu valodā reiz visā latviešu valodas teritorijā blakus nemīkstinātajam *r* bijis arī *r̄*; tā tiek spriests pēc notikušajām skaņu maiņām

⁵ J. Endzelīns. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943, 33.

⁶ V. Mažiulis. Prūšu kalbos paminklai. Vilnius, 1966, 55.

⁷ Fr. Adamovičs. Dundagas izlokšne. — FBR III, 97—109; V, 125—142; VI, 63—69; Aberberģe. M. Rojas izlokšne. — FBR XIII, 63—80; T. Šmite. Sarkanmuižas pagasta izlokšne. — FBR VIII, 108—134; L. Paula. Zlēku izlokšne. — FBR VII, 31—55; L. Krautmane. Popes pagasta izlokšne. — FBR XVI, 108—129; L. Krautmane. Puzes pagasta izlokšne. — FBR XX, 6—30; Ž. Grauds-Graudevics. Ugāles izlokšne. — FBR VII, 12—30; A. Samuše Kalupes pagasta izlokšnes apraksts. — FBR XVIII, 32—51; L. Ēvalde. Piltenes un Ziru pagasta izlokšne. — FBR XX, 36—58; L. Paula. Īvandes izluoksne. — FBR VI, 48—62.

⁸ Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966, 155.

⁹ V. Vitkauskas. Kietojo *r* tarimas vietoj minkštojo žemaičių šnektose. — Kn.: Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Vilnius, 1988, 208.

pirms un tieši pēc šāda **r*, piem., *e-*, *ē*-skaņas šaurā izruna, *-s* asimilācija par *-š*. Var tomēr būt, ka tāds pilnīgs /*r*/ un /*j*/ saplūdums vienā skaņā tomēr visās latviešu izloksnēs nekad nav noticis. Kā skaidro fonētiķe Anna Ābele, šāda pilnīga saplūduma priekšnoteikums ir *j*-skaņas artikulācijas veids. „Für das niederlettische Lautsystem, auf dem die Hochlautung gründet, ist ein dorsal artikulierter *j*-Laut charakteristisch. Folgerichtig dorsal artikuliert sind auch die palatalen Konsonanten *k*, *g*, *ŋ*, /<*kj*, *gj*, *nj*, *lj*. Solch vollständige Verbindung mit dorsalem *j* ist dagegen bei den Labialen und bei *r* nicht möglich. Wenn ein *j* zu Labialen oder zu *r* tritt, dann bleibt es als selbständiger Laut erhalten: *pj*, *bj*, *vj*, *mj*, **rj* (von letzterem gibt es im Lettischen nur vermutliche Spuren im nom.s. der *ja*-Stämme, wie *garš* mit dorsalem *-š* aus *-js*), oder aber es schwindet“¹⁰. Tādējādi *garš* no **garjs* varēja rasties tāpat kā *slapjš* no *slapjs*, *s*-skaņai saplūstot ar iepriekšējo jōtu dorsālā šņācenī. Pēc Ābeles domām tais izloksnēs, kur *j* tika veidots zemāk, kā predorsāls, saplūdums *r*-skaņā bija vieglāks.

Šiem faktiem agrākie izloksņu pētnieki nav veltījuši vajadzīgo uzmanību, tādēļ mūsu rīcībā ir pārāk maz ziņu par jōtas un pašas mīkstinātās *r*-skaņas izrunu. Man liekas, ka *r*-skaņas izveidē sava loma varēja būt arī nemīkstinātā *r* izrunai, kas nebūt nebija vienāda visos baltu valodu dialektos. Ja salīdzinām *r* izrunu mūsdienu latviešu un lietuviešu valodā, redzam zināmu starpību. „Lygindami su kitomis kalbomis (lenku, rusų) jaučiame, kad lietuvių kalbos /*r*/ yra silpnesis“¹¹. Latviešu valodā *r* tiek artikulēts spēcīgāk nekā lietuviešu valodā, sal. „liežuvio galas atsitrenkia į alveoles dažniausiai 1—2 kartus“¹². Turpretim latviešu *r*-skaņas izruna parasti tiek raksturota ar 2—3 vibrāciju atsitieniem. (Pēdējos gadu desmitos, pēc dzirdes spriežot, latvieši savu *r* artikulē vēl spēcīgāk, acīmredzot, krievu valodas ietekmē). Tiklab *r* palatalizāciju, kā mīkstinātā *r* zudumu baltu valodās mēdz saistīt ar citu (kaimiņu) valodu, galvenokārt krievu un poļu valodas ietekmi. Tomēr tie nevar būt vienīgie ietekmīgie faktori. Z. Zinkevičius skaidro svārstības starp atsevišķām formām ar *r* un *r̥* (pat vienā un tai pašā izloksnē) ar vairāku iespējamu faktoru iedarbi; *r̥* dažos vārdos varēja ieviesties no kāda cita nozīmē līdzīga vārda; kā hipernormālisma sekas; analogiski pēc citiem locījumiem, kur *r̥* bija fonētiski pamatots (tāpat kā *l* : *l̥*)¹³. Arī Ž. Urbanavičiūtē pieļauj varbūtību, ka *r* un *l* nostiprināšanos varēja veicināt arī noteikumi pašā lietuviešu valodā, kur deklinācijas un konjugācijas dažādajās formās (paradigmās) tīri fonētiski vienā locī-

¹⁰ A. Ābele. Dažas pareizrūnas problēmas. — Ceļi XV (1972), 48.

¹¹ E. Mikalauskaitė. Lietuvių kalbos fonetikos darbai. Vilnius, 1975, 53.

¹² A. Pakerys. Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. Vilnius, 1986, 147.

¹³ Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966, 155—156.

jumu formā bija radies mīkstinātais, citur nemīkstinātais *r* un kur izlīdzinājuma dēļ ieviesās tas pats variants visā paradigmā¹⁴.

5. Visumā mīkstinātais /*r̥*/ izrādījies visai nenoturīga skaņa. Pretstatu pāris /*r*/ un /*r̥*/ savā laikā bija izveidojies arī slāvu valodās, bet tur tas tagad saglabājies vairs tikai vienā daļā. Čehu valodā /*r̥*/ kļuvis spirantisks /*r*/; tas ir visai reta skaņa čehu fonēmu sistēmā, un čehu bērni bieži vien to nav vēl apguvuši skolas mācību pirmajā gadā; tā ka tas pakāpeniski zūd čehu valodā. Līdzīgs depalatalizācijas process norisinās arī latviešu valodā un vismaz kādās lietuviešu izloksnēs. Arī par jatvingu valodu M. Hasiuks spriež: „What we propose for the characterization of Yatvingian is to take into consideration the possibility of the depalatalization process which the following phenomena found in the Lithuanian dialect to Seinai (Polish Sejny) testify to: 1) the occurrence of the consonants (*š, ž, r*) without their palatal counterparts. / ... /“¹⁵.

6. Sākot ar pagājušo gadusimteni, Latvijas teritorijā /*r̥*/ zudums norisinās strauji. Areāls ar /*r*/ un /*r̥*/ kā divām patstāvīgām fonēmām arvien vairāk samazinās, un /*r̥*/ tagad vairs sastopams tikai vienā kursisko izlokšņu daļā Kurzemes vidus un dienvidrietumu izloksnēs.

Vēl 1783 un 1789 G. Fr. Stenders savā „Lettische Grammatik“ un „Lettisches Lexikon“ norāda: „*R* wird ordinär, *r* aber fast wie *erj* ausgesprochen“, „*r* (lies *erj*, fast wie *erj*, nur dass man das *j* nicht zu hören bekommt)“ un paraugam min daudzus vārdus ar *r* gan vārda sākumā, gan vidū, gan izskaņā¹⁶. Bet par Ilūkstes novadu 19.gs beigās ir ziņas, ka tur „konsonanta *r* jotācijas nekur nedzirdēju, pat otrādi, ja kas to dara, par to smejas un zobojas, jotirējot *r* kur nevajag“¹⁷. 20.gs trīsdesmitajos gados /*r̥*/ bija izzudis nedaudzās vietās Vidzemes ziemeļos un rietumos, kur tas bija saklausīts vēl ap 1900.gadu. Trīsdesmitajos gados /*r̥*/ izzuda arī zemgaliskajās izloksnēs ap Džūksti, Lesteni un Slampi, kur vēl ap 1900. gadu Endzelīns bija sastapis mīkstinātā *r* runātājus. „Tagad (t. i. piecdesmitajos gados) Slampē un Lestenē *r* mīkstina tikai pati vecākā paaudze, bet pienavniekos un lanceniekos atrast izloksnes pārstāvi, kas mīkstinātu *r*-skaņu, ir ļoti grūti“¹⁸. Arī Kursas dienvidos, Nīcas izloksnē, par kuru ir ziņas, ka tur vēl 19.gs beigās bijis

¹⁴ Ž. Urbanavičiūtē. Kietieji ir mīkstieji priebalsiai lietuvīų literatūrinėje kalboje ir tar-mėse. — Baltistica VI, 1970, 63.

¹⁵ M. Hasiuk. Jotvingių kalbos rekonstrukcijos klausimai. — Baltistica III priedas, 1989, 87.

¹⁶ Fr. G. Stender. Lettische Grammatik. Mitau, 1783, 22; Fr. G. Stender. Lettisches Lexikon. Mitau, 1789, 6 un 214.

¹⁷ S. Novicki. Par latveešem Ilukstes aprīņķi. — Rakstu krājums 11 (1897), 71.

¹⁸ Z. Birzniece. Džūkstes un dažu apkārtējo izlokšņu fonētika. — Rakstu krājums, veļtījums J. Endzelīnam. Rīgā, 1959, 324.

stipri mīkstināts *-rj-*, mūsu dienās „*r* palaikam dzirdams tikai vecākās un vidējās paaudzes valodā“¹⁹. Pētījumi par latviešu bērnu valodu liecina, ka pat tais gadījumos, kad abi vecāki savā runā mīkstina *r*, bērni (kas citādi seko vecāku valodai, pārņemot, piemēram, / un *ŋ*), tomēr *r* nepārņem.

Mīkstinātās *r*-skaņas zudumu pagaidām var uzlūkot par latviešu valodas īpatnību, kaut gan ir liecības par līdzīgu procesu arī vismaz dažās lietuviešu izloksnēs, sal., piemēram paralēlās formas ar *kr-* un *krj-*, *gr-* un *grj-* žemaišos Latvijas robežu tuvumā.

Depalatalizācijas process nav vienādi straujš latviešu un lietuviešu valodā. Sava loma atšķirībai šai ziņā manuprāt piekrīt tam, ka / *ɾ* / biežums un tā distribūcija nav tā pati abās valodās. Jāatceras arī tas, ka vispār fonētiskās pārmaiņas latviešu valodā sākušās agrāk un risinājušās straujākā tempā nekā lietuviešu valodā.

Mūsu dienās lietuviešu valodā vārdu ar mīkstināto / *ɾ* / ir daudz vairāk nekā latviešu (literārajā) valodā; tomēr arī lietuviešu valodā vārdu ar / *ɾ* / ir nesalīdzināmi mazāk nekā formu ar nemīkstināto / *r* /. Nedaudz atšķiras arī tas, kādā pozīcijā — vārda sākumā, vidū vai beigās — parādās mīkstinātais *r* kā nemīkstinātā *r* fonoloģiskais pretstats. Latviešu vārdos (kursiskajās izloksnēs) *r* atrodams gan vārda sākumā, gan vidū, gan vārda beigās; lietuviešu valodā formu ar *-rj* vārda izskaņā nav²⁰. Sal., piem., liet. *riaumóti* ‘maurot’, *griaūsti* ‘dārdēt’; *kārio* ‘kareivja’, *geriù* ‘dzeļu’; latv. (Stendē) *ɾaukt*, *ɾupucis*; *karuote*; *burj* ‘zaubert’. Turpretim nemīkstinātajam *r* abās valodās ir ne vien lielāka frekvence, bet arī plašāka distribūcija, sal. liet. *rāštas*, latv. *raksts*, liet. *dārbas*, latv. *darbi*; liet. *visuř*, latv. *visur*. Tiklab lietuviešu, kā latviešu valodā ir formas, kurās / *r* / un / *ɾ* / pretstats ir vienīgais, kas maina formas nozīmi: liet. *sūruj* : *sūriuj*; *gerù* : *geriù*; *kāro* : *kārio*; latv. *baru* : *baruj*; *vara* : *varaj*; *aru* : *aruj*.

Pēc distribūcijas latviešu valoda saskan ar krievu valodu, kurā tāpat arī vārda izskaņā / *r* / un / *ɾ* / pretstats var mainīt vārda nozīmi, sal. kr. *žar* : *žarj*.

Mūsu dienās latviešu valodā pretstata / *r* / un / *ɾ* / zušanu pasteidzina rakstības reforma, kas nosaka abus izrunas variantus apzīmēt ar to pašu burtu. Paturēt prātā faktu, ka *ɾ* strauji izzūd tieši jaunākās paaudzes runā, valodnieki nav vairs centušies normētajā kopvalodā paturēt *ɾ* atsevišķos vārdos (*krupis*, *jūra*). Mīkstinātā *r* zudums atļauj paredzēt latviešu valodā jaunas maiņas arī morfoloģijā, leksikā un sintaksē. Latviešu valodā mīkstinājuma zaudējums var radīt lielākas apkārtējo skaņu pārmaiņas nekā tas varētu būt lietuviešu valodā. Iemesls ir tas, ka latviešu valodā joprojām spēcīga ir regresīvās asimilācijas tieksme, t. i. piemērot, piem., *e* un *ē* izrunu skaņām, kas seko. Šī sava veida „vokāļu harmonizācija“ nozīmē,

¹⁹ B. Bušmane. Nīcas izloksne. Rīgā, 1989, 61—62.

²⁰ E. Mikalauskaitė. Lietuvių kalbos fonetikos darbai. Vilnius, 1975, 54.

ka *e* un *ē*, kas līdz šim tika runāti šauri tieši tādēļ, ka sekoja mīkstinātais *r*, tagad tiecas kļūt par (platiem) *ɛ* un *ē* — saskaņā ar rēgulu, ka tālāk neseko mīkstināts līdzskanis. Tas attiecas gan uz verbu, gan nomenu formām: *bēru* mielasts > *bēru* mielasts, *veru* > *veru* u.c.

Sekas pēc tādām izrunas maiņām dažos gadījumos būs homonīmu (arī homogrāfu) pieaugums, kas savukārt veicina citu (nozīmē līdzīgu) vārdu vai formu izvēli, lai novērstu pārpratumus. Tai pašā laikā jāatceras, ka lielā latviešu izlokšņu daļā mīkstinātā *r* vairs nav jau sen, un nekādas lielas jūtamas pārmaiņas morfoloģijā vai sintaksē nav vērojamas.

7. / *r* / un / *ɾ* / fonoloģiskais pretstats, tā izveide un atkal izzudums saista mūsu interesi tieši latviešu un lietuviešu valodas saskares joslā — Kursas dienvidu un žemaišu ziemeļu izloksnēs. No vienas puses, kā uzsvēris jau V. Grinaveckis, aplūkojot tādus vārdus kā *graut*, *krākt*, *raukt* Kursas izloksnēs, „tokiu būdu žemaičių tarmēs su gretimomis vakarinėmis latvių kalbos tarmėmis sieja dar viena fonetinė ypatybė — *r* minkštumas“²¹. Līdzīgums ir tai ziņā, ka valsts robežu abās pusēs vēl izloksnēs runā mīkstināto *r*; bet līdzīgums ir arī tai ziņā, ka tur biežas ir arī jau paralēlās izrunas formas — ar *r* un ar *ɾ*. Minētajās kurzemnieku izloksnēs vēl ir paglābies mīkstinātais konsonants, bet ne vairs īsti jaunākajā runātāju paaudzē. Un arī vienā žemaišu daļā / *r* / jau zudis: „nuo kitų žemaičių skiriasi švd (= ziemeļvakaru dūnininki) ir kai kurios jiems gretimos šnektos, nes jų *r* yra sukietintas“²². Savukārt V. Vitkauskas domā, ka *r* ieviešanās *ɾ* vietā žemaišos „nēra koks visai naujas reiškiny“, jo formas ar nemīkstināto *r* sastopamas arī Mažvīda un citu Žemaitijas seno rakstnieku darbos²³.

8. Kā zināms, Eiropas valodās 20.gadsimtā mainījusies arī nemīkstinātā / *r* / izruna, kaut arī parastajā rakstībā palicis tas pats apzīmējums. Tā uvulārais / *R* / izplatījies arī Vācijas austrumu apgabalos, un šādu izrunu tagad pieļauj arī vācu ortoēpijas normas (t.s. Bühnenaussprache), kas agrāk ieteica vismaz dziedātājiem izvairīties no / *R* / un lietot apikālo trīceni / *r* /. Šādu dziļo / *R* / tagad runā arī plašā Dienvidzvidrijas apgabalā. Jāatzīmē, ka pēdējā gadu desmitā tas biežāk dzirdams arī jaunākas paaudzes Latvijas latviešu valodā. Trīsdesmitajos gados tāds / *R* / bija vēl ļoti rets, kaut gan kā individuāls variants bija pazīstams latviešu inteligences, īpaši literāru aprindās.

²¹ V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija. Vilnius, 1973, 316.

²² V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija. Vilnius, 1973, 315.

²³ V. Vitkauskas. Kietojo *r* tarimas vietoj minkštojo žemaičių šnektose. — Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. Vilnius, 1988, 212.

ERWEICHTER UND NICHTERWEICHTER *r*- LAUT IN DIACHRONISCHEN VERÄNDERUNGEN

Zusammenfassung

In allen baltischen Mundartbeschreibungen seit dem 14.—15. Jahrhundert gibt es Belege über *-ri-/-rj-*. In den Berichten vom 19. bis 20. Jahrhundert gibt es umfangreiche Mundartbeschreibungen von Lettland, wo Veränderungen über das allmähliche Schwinden von *r* berichtet wird. Westlich der Grenzlinie Smārde — Džūkste—Vecauce ist dieser *r* am Schwunden, während es östlich der Grenzlinie schon längst verschwunden ist. In Litauen lassen sich die Grenzen (mit und ohne *r*) nicht genauer ziehen.